

ՎԱՐՂԳԵՍ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ
(Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)*

Բացառիկ երևույթ է, որ մեկ անհատի մեջ միավորվեն մարդու, գիտնականի և քաղաքացու անանց որակները, և այս ամենը՝ միասին և միաժամանակ, նրա երկրային ողջ կյանքում: ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Վարդգես Ալեքսանի Միքայելյանին, որի ծննդյան 100-ամյակը լրանալու առթիվ են գրված այս տողերը, այդպիսի եզակի անհատներից էր: Եվ մեզ՝ նրա կրտսեր գործընկերների և աշակերտների համար շատ դժվար է այսօր՝ տարիների հեռավորությունից, նախապատվություն տալ նրա գործունեության մեջ սերտաճած այդ որակներից որևէ մեկին, որովհետև նա այդ բոլորը շոյալորեն ի հայտ էր բերում ամենուրեք՝ միայն իրեն հատուկ չիտա-

կությունը ու անմիջականությունը:

Վարդգես Ալեքսանի Միքայելյանը ծնվել է 1924 թ. դեկտեմբերի 5-ին ՀԽՍՀ Աշոցքի չրջանի Ղազանչի գյուղում: 1941 թ. միջնակարգ դպրոցն ավարտելուց հետո, որպես ուսուցիչ, աշխատել է չրջանի Քեֆլի և Քոռաբլուր գյուղերում: Ապա զորակոչվում է և 1942–1947 թթ. ծառայում խորհրդային բանակում, մասնակցում Հայրենական մեծ պատերազմին՝ պարգևատրվելով շքանշաններով ու մեդալներով: Զորացրվելուց հետո սովորում է Երևանի պետական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետում և 1952 թ. ավարտում գերազանցության դիպլոմով: Նույն թվականին ընդունվում է ԵՊՀ-ի ասպիրանտուրան: Այն ավարտում է 1955 թ. և պաշտպանում թեկնածուական ատենախոսություն՝ «Գյուղացիության դրությունը և գյուղացիական ելույթները Հայաստանում 1918–1920 թթ.» թեմայով: Նրա ինքնատիպ գրելաոճի ձևավորման գործում արգասավոր են եղել 1955–1959 թթ. «Սովետական Հայաստան» ամսագրի խմբագրությունում աշխատանքի տարիները: Պատմաբանի գիտագործնական աշխատանքի օրրան է դառնում Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան, ուր նա գործունեություն է ծավալում 1960-ական թվականների սկզբից. 1960–1972 թթ. Պատմության ինստիտուտում, որպես ավագ գիտական աշխատող, 1988 թ.՝ գաղթածախների բաժնի վարիչ: Պատմական գիտությունների դոկտոր է 1965 թ. («Լրիմի հայկական գաղութի պատմություն» թեմայով), պրոֆեսոր՝ 1978 թ., ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս 1996 թ.: Մահացել է 2005 թ. մարտի 31-ին:

Ակադեմիկոս Միքայելյանի գիտական գործունեությանը բնորոշ են բազմակողմանիությունը, գլխավորն ու էականը տեսնելու, նորը զգալու և նորի

* Ներկայացվել է 10. I. 2025 թ., ընդունվել է տպագրության 27. III. 2025 թ.:

Հետ քայլելու կարողությունը, պատեհապաշտությունից հեռու մնալու հաստատակամությունը:

Վաստակաշատ հայազեռի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը լայն և ընդգրկուն է եղել՝ ներառելով հայ ժողովրդի նոր ու նորագույն շրջանների պատմության բազմաբնույթ հարցեր: Նա առաջիններից էր, ով, գիտակցելով հայ գաղթավայրերի պատմության ուսումնասիրության կարևորությունը, հետազոտության թեմա ընտրեց հայկական գաղթավայրերի ուսումնասիրությունը: Վ. Միքայելյանի վաստակը հատկապես անգնահատելի է միջնադարի ամենախոշոր հայ գաղութի՝ Ղրիմի ուսումնասիրման բնագավառում: 1964 թ. լույս տեսավ գիտնականի «Ղրիմի հայկական գաղութի պատմություն» առաջին գիրքը: Այնուհետև իրար հաջորդեցին Ղրիմի հայկական գաղթախոյնների պատմության ուսումնասիրությանը նվիրված հաջորդ մենագրությունները. 1970-ին հրատարակեց «Ղրիմի հայկական գաղութի պատմություն (1801–1917)» աշխատության 2-րդ գիրքը, 1974-ին՝ «На крымской земле», 1989-ին՝ «Ղրիմահայոց պատմություն» և 2004-ին՝ «История крымских армян» (Симферополь): Ըստ էության, նույն թեմայի շարունակությունն էր 1979 թ. լույս տեսած պատմաբանի «Ծովակալ Լ. Մ. Սերբերյակով (Ղազար Մարկոսի Արծաթագործյան)» աշխատությունը, որտեղ լուսաբանվում է հայ ծովակալի առաջնակարգ տեղն ու դերը ռուսական սևծովյան նավատորմի պատմության մեջ, հատկապես՝ Ղրիմի պատերազմի ընթացքում:

Նկատենք, որ ղրիմահայոց պատմությանը նվիրված գրքերով Վ. Միքայելյանը նաև վերհանել է հայ ժողովրդի միջնադարյան կապերի պատմությունը: Այս առումով խոշոր արժեք ունեն «Հայ-խոտակական առնչություններ, ջենովական փաստաթղթերը ղրիմահայերի մասին» (1974 թ.) ժողովածուն և «Ղրիմահայ գաղութը Արևելք-Արևմուտք հարաբերությունների ոլորտում (13–18-րդ դարեր)» (2000 թ.) մենագրությունը:

Հետագա տարիներին ևս Վ. Միքայելյանը շարունակել է ուշադրության կենտրոնում պահել հայ գաղթավայրի պատմությունը: Նրա նախաձեռնությամբ և խմբագրությամբ նախապատրաստվել ու հրատարակվել է «Հայ գաղթաշխարհի պատմություն» աշխատության I և II հատորները (2003 թ.):

Անվանի պատմաբանի գիտական ուսումնասիրության մյուս կարևոր ներդրումն Արցախյան հիմնահարցի արդար լուծումն է: 1960-ական թվականների վերջերից Վ. Միքայելյանը դրա գործուն սատարողներից էր, այն սակավաթիվ պատմաբաններից, որոնք խոսքով ու գրչով աշխատում էին հանրությանը ներկայացնել այդ խնդրի սկզբնավորման հանգամանքներն ու հետևանքները: Այս առումով չծավալվելով հանդերձ՝ նկատենք. բոլորին է հայտնի, որ Արցախյան շարժման վերելքի օրերին՝ 1988 թ. մարտի 2-ին, Երևան ժամանած ԽՍՀՄ Կենտկոմի քարտուղարներ Ա. Լուկյանովին և Վ. Դոլգիխին հանձնված Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ գիտական միակ փաստաթուղթը Վ. Միքայելյանի շարադրած բովանդակալից ու հիմնավոր տեղեկանքն էր: Պատմագիտական այս խիստ արժեքավոր փաստաթուղթը՝ «Некоторые вопросы истории Нагорного Карабаха» վերնագրով և մասնակի լրացումներով (անվանի պատմաբան Լ. Խուրչուլյանի հեղինակակցությամբ), լույս տեսավ ՀԽՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագրի 1988 թ. 4-րդ համարում: 1992 թ. տպագրվեց «Нагорный Карабах в 1918–1923 гг.: сборник документов и материалов» խորագրով ժողովածուն, որի կազմողների ղեկավարը, պատասխանատու խմբագիրը և ընդարձակ ներա-

ծովյան հեղինակը կրկին այս հիմնահարցի հեղինակավոր գիտակ Վ. Միքայելյանն էր:

Ակադեմիկոսն անուրանալի ավանդ ունի Հայկական հարցի և Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանության ուսումնասիրության բնագավառում: Գերմաներենի իմացությունը նրան հնարավորություն տվեց 1989 թ. մեկնել Բոնն՝ գերմանական արխիվներում Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ նյութերի ուսումնասիրության համար: Կարճ ժամանակամիջոցում նա ժողովեց ավելի քան 3500 արխիվային միկրոկադրեր, որոնցից 1000-ից ավելին տեղ են գտել 1995-ին նրա կազմած «Армянский вопрос и Геноцид армян в Турции (1913–1919). Материалы Политического архива м-ва иностранных дел кайзеровской Германии» վերնագրով ժողովածուում՝ իր առաջաբանով, ներածությամբ և արժեքավոր ծանոթագրություններով: Ինչպես իրավացիորեն նկատվել է, Վ. Միքայելյանին տքնաջան, պատասխանատու և հայրենասիրական այս գործին մղել է այն իրողությունը, որ թուրքական կառավարող շրջանները, պաշտոնական և ոչ պաշտոնական պատմագրությունը, քարոզչական ողջ մեքենան ջանում էին (այսօր ևս՝ առավել ճիգերով ու ցինիզմի հասնող անդրդվելիությամբ) «ապացուցել», որ Օսմանյան կայսրությունում հայերի ցեղասպանություն չի եղել:

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտը հիշյալ ժողովածուն 2004 թ. հրատարակեց գերմաներեն «Die armenische Frage und der Genozid an den Armeniern in der Türkei (1913–1919)» վերնագրով:

Նկատենք նաև, որ 1980-ական թվականներից Վ. Միքայելյանը տասնյակ հոդվածներ, գրքեր է հրատարակել, ժողովածուներ կազմել Հայոց ցեղասպանության մասին ի դեմ այն ժխտողների ու կեղծարարների: Այսպես, 1991 թ. նա հրատարակեց «Генрих Фирбюхер. Армения, 1915. Уничтожение Турцией культурного народа», 1997-ին՝ «Գերմանացի դիվանագետները Հայոց ինքնապաշտպանական մարտերի մասին (1915)» գրքերը և այլն:

Ակադեմիկոս Վ. Միքայելյանը գիտական արդյունավետ աշխատանքը զուգակցել է գիտախմբադրական-գիտակազմակերպչական եռանդուն գործունեությանը: Խմբագրական-հրատարակչական աշխատանքը նրա համար տարերք էր, ինքնաբերական իմաստ: Ինչպես ասվեց, դեռևս 1955–1959 թթ. աշխատել է «Սովետական Հայաստան» ամսագրի խմբագրությունում: Երկար տարիներ՝ 1972–1987 թթ., եղել է ՀՍԽՀ ԳԱ ավագագույն «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագրի գլխավոր խմբագիրը: Նրա խմբագրության ժամանակաշրջանում էր, որ «Լրաբերը» ձեռք բերեց արդիական ակադեմիական հրատարակության այն լավագույն և մասնագիտական որակները:

1989–1990 թթ. Վ. Միքայելյանը հիմնադրեց և խմբագրեց «Գոյամարտ» շաբաթաթերթը, որի առաջնահերթ խնդիրը պատմահայրենասիրական բնույթի հարցերի և Արցախյան հիմնախնդրի լուսաբանումն էր:

1999 թ. Վ. Միքայելյանը նշանակվել է Հայագիտական ու հասարակագիտական մեծ համբավ ունեցող ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդեսի» գլխավոր խմբագիր: Իր համարձակ, նախաձեռնողական քայլերով նա հանդեսի հեղինակությունը մի նոր մակարդակի բարձրացրեց: Այս բոլոր պարբերականներում Վ. Միքայելյանը հանդես է եկել և՛ որպես խմբագիր, և՛ որպես ակտիվ հեղինակ:

ՀՀ ԳԱԱ վերոհիշյալ երկու հանդեսներն էլ առ այսօր շարունակում են ընթանալ այն մնայուն և անկորնչելի արժեքներով, որոնք հարստացրել և

իրեն ժառանգություն է փոխանցել Վ. Միքայելյանը՝ թողնելով իր անջնջելի հետքը հայ գիտական լրագրության պատմության մեջ:

Վ. Միքայելյանի գործունեության մեջ նշանակալի տեղ է գրավել նաև մանկավարժական աշխատանքը. շուրջ երկու տասնյակ տարի հատուկ դասընթացներ է վարել Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի պատմաաշխարհագրական ֆակուլտետում: Նրա ղեկավարությամբ պաշտպանվել է ավելի քան մեկ տասնյակ թեկնածուական ատենախոսություն:

Հավելենք, որ վաստակաշատ հայագետը գործուն մասնակցություն է ունեցել նաև «Հայկական սովետական հանրագիտարան»-ի ստեղծման գործում, եղել է հանրագիտարանի կազմկոմիտեի, իսկ հետագայում՝ գիտաճյուղային խորհրդի անդամ:

Իրավամբ, ականավոր պատմաբանը գիտական-խմբագրական տարիների իր տքնաջան և շնորհակալ գործունեությամբ, պատմության ու բանասիրության խոր իմացությամբ և նուրբ գիտողականությամբ միշտ կհիշվի հայագիտության մեջ:

Ակադեմիկոս Վ. Միքայելյանը մեր ժողովրդի նվիրյալ այն զավակներից էր, ով ոչ միայն իր գիտական անուրանալի վաստակով, խմբագրական-հրատարակչական, գիտամանկավարժական եռանդուն գործունեությամբ, այլև մարդկային ու քաղաքացիական հարուստ նկարագրով իր ուրույն և մշտանա տեղն ունի մեր երախտավորների շարքում:

ԱԼԲԵՐՏ ԽԱՌԱՏՅԱՆ,
ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Ալբերտ Խառատյան — պ. գ. դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, հայ մամուլի և հասարակական մտքի պատմության բաժնի վարիչ, «Բանբեր հայագիտության» հանդեսի գլխավոր խմբագիր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ հասարակական-քաղաքական մտքի և մամուլի պատմություն, Օսմանյան թուրքիայի հայ գաղթականների պատմություն: Հեղինակ է 9 մենագրության և ավելի քան 200 հոդվածի: ORCID:0009-0005-8436-1288. alkhar39@mail.ru

Անուշավան Զաքարյան — բ. գ. դ., ՊԲՀ-ի գլխավոր խմբագիր, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի սփյուռքահայ արվեստի և միջազգային կապերի բաժնի ավագ գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ XX դարասկզբի առաջին քառորդի հայ իրականության հարցեր, Հայկական հարց և Հայոց ցեղասպանություն, հայ-ուսա պատմագրական, մշակութային կապեր: Հեղինակ է 23 մենագրության ու ժողովածուի, ավելի քան 250 հոդվածների և հրապարակումների: ORCID:0009-0008-4762-4124. patmhandes@rambler.ru